

ZĀLĀJU APSAIMNIEKOŠANA DABAS DAUDZVEIDĪBAI

DABISKIE ZĀLĀJI

Dabiskie zālāji ir pļavas un ganības, kurās savvaļas sugu sastāvs veidojies ilgstošā dabas, cilvēku un mājlopu mijiedarbībā. Sugu sastāvs nav cilvēka apzināti veidots, bet cilvēks ar savu līdzdarbošanos palīdz zālājiem neaizaugt ar mežu.

Dabiskie zālāji lielākoties ir sugām bagāti, krāšņi ziedoši, tur mīt dažādi dzīvnieki (putni, kukaiņi, gliemeži u.c.).

Mūsdienās dabiskie zālāji Latvijā ir ļoti apdraudēti, tie ir tuvu izzušanas robežai.

To pastāvēšana atkarīga no mums – cilvēkiem. No kopējās zālāju platības Latvijā par dabiskiem var saukt tikai 10 procentus. Tie aizņem tikai 0,7% Latvijas teritorijas.

DABISKO ZĀLĀJU VĒRTĪBA

Dabiskie zālāji ir tradicionālā lauku dzīvesveida liecinieki. Tie ir būtiska Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma daļa. Ar pļavām un ganībām saistītas dziesmas, paražas, ticējumi. Dabiskajos zālajos aug daudz ārstniecības un aizsargājamo augu, kā arī krāšņu ziedaugu, kas vasarās priecē acis un kurus vijam Jāņu vainagos. Te atrodama 1/3 Latvijas augu sugu – daudzas no tām nespēj dzīvot citur. Dabiskie zālāji nodrošina lopbarību, ziedošus augus bitēm, iespējas attīstīt zaļo tūrismu un baudīt skaisto ainavu. Tie palīdz regulēt klimatu, piesaistot oglekli, mazina plūdu un erozijas risku, veicina ūdeņu pašattīrīšanos, nodrošina dzīvotni kultūraugu apputeksnētājiem.

1

KĀ ATŠKIRT DABISKU ZĀLĀJU?

Dabisks zālājs

Nav bijis uzarts un apsēts pēdējo 20–30 gadu laikā. Raksturīga liela sugu daudzveidība un/vai īpatnējs sugu sastāvs. Visā platībā ir vismaz 3–5 dabisko zālāju indikatorsugas (ej.uz/id-sugas); piemēram, dzirkstelīte, laimiņš, gaiļbiksīte, spradzene, īstā madara, pļavas liniņš u.c.). Labi izveidojusies velēna.

Dabisks zālājs

Kultivēts (sēts) zālājs

Zālājs bijis uzarts vismaz reizi pēdējo 20 gadu laikā. Maza augu sugu daudzveidība, vienveidīgs sugu sastāvs. Dominē augstāzīgas, lopbarībā vērtīgas graudzāles (timotiņš, kamolzāle, lapsaste, airene), āboliņi, lucerna u.c. Zālāji, ko sēj biežāk nekā reizi piecos gados un intensīvi mēslo, ir sugām nabadzīgi, velēna tajos nav vai ir vāji izveidojusies. Nav vai ir ļoti maz dabisko zālāju indikatorsugu.

Kultivēts zālājs

Atmatas

Jaunajās atmatās, kas vēl pirms dažiem gadiem bijušas aramzeme, nav izveidojusies velēna. Dominē viengadīgas un daudzgadīgas nezāles, tostarp krāšņi ziedošas – magones, ilzītes, suņkumelītes, pienenes u.c. Nav indikatorsugu. Veci atmatu zālāji ar laiku var sasniegt dabiska zālāja pazīmes, bet līdz tam pāiet vismaz 20–30 gadi.

Atmata

2

KAS IZNĪCINA UN DEGRADĒ DABISKOS ZĀLĀJUS?

Uzaršana un apsēšana ar augstāzīgām graudzālēm, tauriņziežiem vai citām lauksaimniecības kultūrām, meliorācija, apbūve u.c. darbības iznīcina dabiskos zālājus. Ar laiku tie izzūd arī apsaimniekošanas trūkuma dēļ.

Apsaimniekošanas trūkums

Neapsaimniekotas pļavas un ganības aizaug ar krūmiem, vēlāk ar mežu, izveidojas biezs kūlas un sūnu slānis, kas neļauj izdīgt raksturīgo augu sugu sēklām. Izplatās ekspansīvas augu sugas (atkarībā no mitruma un augsnes auglības – niedres, nātres, parastā vīgrieze, gārša, meža suņburkšķis, smaržīgā kārvele, ložņu vārpata, smiltāju cieša vai citas), kas izkonkurē dabiskajiem zālājiem raksturīgos augus. Mitrās vietās veidojas ciņi.

Nepareiza apsaimniekošana

Iekultivēšana, mēslošana, pļaušana vairākreiz gadā, pārgaņšana, smalcināšana un nopļautās zāles nesavākšana, pārāk vēla pļaušana, ikgadēja kūlas dedzināšana, nepiemērotas traktortehnikas izmantošana degradē dabiskos zālājus.

Iepriekš sugām bagāts zālājs pēc divu gadu zāles smalcināšanas. Augu sugu daudzveidība ir samazinājusies un saglabājušās tikai izturīgākās graudzāles.

Pārmaiņas augsnes mitrumā

Mitruma pārmaiņas rada gan nosusināšana, gan pārpurvošanās. Nosusināšana veicina raksturīgo sugu izzušanu un ekspansīvo augu ieviešanos. Palienēs nosusināšanas dēļ izzūd daudzas putnu un kukaiņu sugas. Bebri veido uzpludinājumus un izraisa pārpurvošanos. Tādas vietas vairs nevar nopļaut no noganīt.

3

Eitrofikācija

Dabiskos zālājus degradē pārlietu liels barības vielu daudzums augsnē – tās ieplūst no tuvējām intensīvi mēslotajām aramzemēm un ar palu ūdeņiem no upēm. Zālāji “pārbarojas”, sadaloties nosusinātai kūdrai bijušajos zāļu purvos. Arī slāpekļa piesārņojums no gaisa nonāk augsnē. Pārāk liels barības vielu daudzums izraisa zālāja aizaugšanu ar ekspansīvām augu sugām. Samazinās sugu daudzveidība, izzūd dabiskiem zālājiem raksturīgie augi.

Gārša ieviešas neapsaimniekotos zālajos. To ir grūti iznīdēt – jāpļauj vairākas reizes gadā un/vai jānogana.

Invazīvas augu sugas

Latvijā invazīvās augu sugas (ej.uz/invazivi), kas ieviešas zālajos, ir Kanādas zeltgalvīte, Sosnovska latvānis, puķu sprigane, dzeloņainais gurķis, blīvā skābene u.c. To sēklas un sakņu fragmenti atceļo pa upēm, autoceļiem, ar vēja palīdzību. Invazīvās sugas lielākoties atpazīstamas pēc lielā auguma, tās mēdz veidot blīvas audzes un ir grūti iznīdējamas. Jo agrāk sāk ar tām cīnīties, jo labākas sekmes.

Kanādas zeltgalvīte ieviešas neapsaimniekotos zālajos. Bieži pļaujot, to var iznīdēt vairāku gadu laikā. Ļoti svarīgi nopļaut pirms sēklu nogatavošanās.

4

KĀ KOPT DABISKOS ZĀLĀJUS?

Ja zālājs tiek ilgstoši regulāri pļauts, savācot sienu, vai mēreni noganīts, to jāturpina darīt.

Ir svarīgi **pļaut pareizā laikā**. Augu sugu daudzveidības saglabāšanai piemērotākais laiks ir īsi pirms Jāņiem vai nedaudz vēlāk – atkarībā no konkrētā gada laikapstākļiem. Nav jābaidās nopļaut retas augu sugas – tām klāsies sliktāk, ja pļava paliks nepļauta. Lai pļavā veicinātu aizsargājamo augu esamību, pļaušanas laikā var norobežot “saliņas”, kuras jānopļauj, kad sēklas izbīrušas.

Nopļautā zāle vai siens jāsavāc, bet to labāk darīt, lai paspēj izbirt augu sēklas. Ja siens netiek savākts vai zāle smalcināta, dažu gadu laikā tas rada pārmēslošanās efektu – sarūk augu daudzveidība un ieviešas ekspansīvas sugas, no kurām grūti atbrīvoties.

Pļavu augu sēklas vissekmīgāk izkaisās un iesējas, ja siens tiek kaltēts, grozīts un pārvadāts kā senos laikos.

Pļavās, kur ligzdo **griezes un citi uz zemes ligzdojoši putni**, jāpļauj vēlāk – sākot no 10. jūlija, kad mazuļi pametuši ligzdas.

Lai nesapļautu putnus un citus dzīvniekus, **jāpļauj no pļavas vidus uz malām vai no vienas malas uz otru**, lai tie paspēj aizbēgt (nevis no malām uz vidu)!

Noganot jāņem vērā, kādi mājlopi piemēroti konkrētajai vietai, un atkarībā no zālāja ražības un citiem apstākļiem jāizvēlas piemērotākā ganību slodze (dzīvnieku skaits).

Bridējputniem (piemēram, kuitala, tilbītes, ķivīte, ķikuts, mērkaziņa) piemērotās vietas nav vēlams noganīt pavašarī, jo lopi izbradā ligzdas.

5

KĀ ATJAUNOT AIZAUGUŠU DABISKO ZĀLĀJU?

Zālāju biotopu atjaunošana un apsaimniekošana nav vienkārša, prasa izdomu un atjautību, izmantojot konkrētajiem apstākļiem pielāgotus risinājumus. Ieteikumi, kas piemēroti vairumam situāciju, nav universāli. Ja nezinī, kā rīkoties, aicini palīgā zālāju ekspertu vai pieredzējušu apsaimniekotāju.

Krūmu un koku izciršana

Vēlams saglabāt atsevišķus kokus – īpaši, ja tie ir veci, lieli vai īpatnējas formas, kā arī vismaz dažus krūmu pudurus, tomēr lielākajai zālāja daļai jābūt klajai.

Vispirms jāizcērt un jāsavāc krūmi. Atvašu apkarošana un ciņu novākšana efektīva ir augsnes virskārtas un celmu frēzēšana.

Celmu un krūmu sakņu (augšņu virskārtas) frēzēšana nepieciešama, lai efektīvi mazinātu izcirsto krūmu un koku atvašu ataugšanu. Atvases var arī nopļaut, tomēr tas būs mazefektīvāk par frēzēšanu. Frēzēšanu nevar veikt vietās, kur aug aizsargājamās augu sugas. Celmus vēlams izraut ar visām saknēm, jo, augsti nozāģēti, tie vēlāk traucēs pļaušanai.

Herbicīdu izmantošana atvašu apkarošanai dabiskajos zālajos nav vēlama. Herbicīdus nedrīkst lietot pie ūdenstīlpēm, tecēm, grāvjiem, ganībās, vietās, kur sastopamas aizsargājamas augu sugas!

6

Ciņu izlīdzināšanai izmanto augsnes frēzi. Citu nelīdzenumu (piemēram, kurmjū un mežacūku rakumu) likvidēšanai var izmantot šļūci.

Bieža pļaušana pirmajos gados, ko vēlams kombinēt ar noganišanu, ir efektīva krūmu atvašu un ekspansīvo augu sugu mazināšanā. Piemēram, ar niedrēm aizaugušos palienu zālajos efektīva ir pļaušana divreiz gadā, atālu noganot.

Govis un zirgi dažu gadu laikā atkaro no niedrēm aizaugušus palienu zālajos. Noganišana ir efektīva arī ciņā ar citām ekspansīvām augu sugām ilgstoši neapsaimniekotos zālajos. Pirmajos gados vēlams kombinēt pļaušanu un ganišanu. Jāpaspēj nopļaut, pirms ekspansīvie augi paspēj izbīdināt sēklas.

Ecēšanu agri pavasarī izmanto blīvas sūnu segas novākšanai. Ecē, kamēr augsne vēl sasalusī. Mazās platībās sūnas var novākt ar grābekli.

Ja ir daudz niedru, arī veco, sauso, tās vieglāk nopļaut un savākt ziemā sasaluma apstākļos. Niedru īpatnēji mazināšanai visefektīvākie ir zirgi un liellopi, kas pavasarī ar gardu muti apēd jaunos dzinumus. Tomēr, ja pārno niedru ir daudz, vietu pirms ganišanas uzsākšanas jāiekopj.

7

DAUDZVEIDOSIM KULTIVĒTUS ZĀLĀJUS UN ATMATAS!

Šobrīd vairs nepietiek, ka atjaunojam dabiskos zālājus tur, kur tie jau ir. Nāksies tos veidot no jauna, zaudēto zālāju vietā. Ja zālājs bijis kultivēts vai tā bijusi aramzeme, kā rezultātā tajā ir maza sugu daudzveidība – ar laiku iespējams palielināt tā bioloģisko vērtību. Dabiskojoties tas var kļūt par patvērumu augiem un dzīvniekiem, kuri nespēj izdzīvot intensīvi apsaimniekotās lauksaimniecības zemēs.

Turpinot apsaimniekot zālāju, pļaujot un reizi gadā savācot sienu vai noganot, ar laiku sugu sastāvs kļūs daudzveidīgāks. Tomēr intensīvas lauksaimniecības vai mežainos apvidos, kur dabisko zālāju ir maz un tālu cits no cita, dabisko zālāju sugas var ieviesties lēni vai nekad.

Intensīvi kultivētās un mēslotās augsnēs ir barības vielu pārbagātība. Dabisko zālāju augi pielāgojušies nabadzīgiem apstākļiem.

Ja neizdodas...

Intensīvi mēslotas, barības vielām pārbagātas augsnes kultivētos zālajos, aramzemēs un nosusinātās kūdras augsnes kļūst nepiemērotas dabisko zālāju augu sugām. Ar pļaušanu un ganišanu var neizdoties atjaunot daudzveidīgu zālāju. Veidi, kā samazināt augsnes auglību, ir pļaušana vairākas reizes gadā vairākus gadus pēc kārtas, savācot zāli, augsnes virskārtas noņemšana u.c.

8

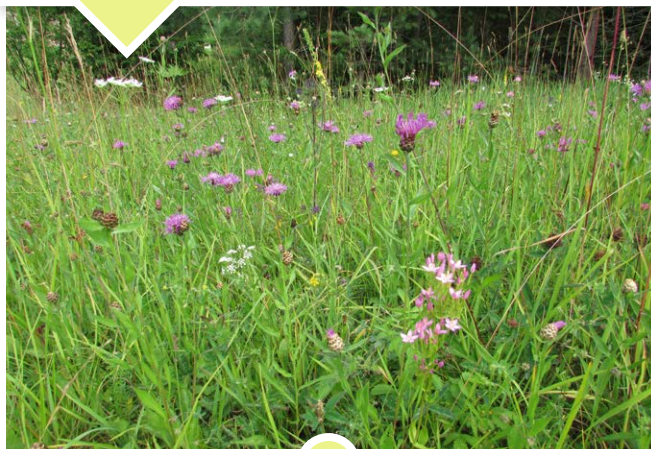
Vēlamās sugas tomēr neatgriežas...

Var iesēt dabisko zālāju sugas – atvedot sugām bagātu zālāju sienu vai savācot savvaļas augu sēklas dabiskā zālājā. Svarīgi, lai siens pļauts vai sēklas ievāktas no jūlija līdz augusta sākumam, citādi sēklas būs izbirušas. Būtiski, lai zālāja atjaunošanas vietā apstākļi ir līdzīgi vietai, kur ievāc sienu vai sēklas. Nedrīkst izmantot citās valstīs ievāktas sēklas vai komerciālos sēklu maisījumus, kas satur daudz dabiskajiem zālājiem neraksturīgu un svešzemju sugu! Var arī iestādīt sugām bagātas velēnas.

ZĀLĀJS DABISKOJAS, JA:

- samazinās kūlas un sūnu daudzums;
- samazinās ekspansīvo augu sugu (niedru, nātru, suņburkšķu, gārsu, slotiņu cieras, kārveles, ložņu vārpatas u.c.) īpatsvars vai tās izzūd pavisam;
- samazinās invazīvo augu īpatsvars vai tie pilnībā izzūd;
- labi izveidojusies velēna;
- zālājs nav pārganīts (nelīdzinās mauriņam ar zemu, ložņājošu augu dominanci);
- palielinās dabiskiem zālājiem raksturīgo sugu skaits;
- ir sastopamas bioloģiski vērtīgo zālāju indikatorsugas;
- var novērot dažādus pļavu putnus (bridējputnus, griezi, dziedātājputnus u.c.).

9

KO VAR DARĪT DABISKO ZĀLĀJU SUGU LABĀ?

Pat ja tev nepieder lauksaimniecības zeme, arī tad tu vari bagātināt dabas daudzveidību piemājas dārzā, palīdzot izplatīties dabisko zālāju augiem. Nepārcenties ar pārāk biežu pļaušanu un mauriņa mēslošanu – tā tiks pie mākslīgi perfektas vides bez “odziņas”. Atstāj nenopļautas “saliņas”, ļauj augiem pašiem izsēt sēklas, nopļausi tās vēlāk – vasaras otrajā pusē. Ievāc vismaz dažu dabisko zālāju sugu sēklas vietās, kur to ir daudz, nenodarot postu dabai, un iesēj tās piemājas zālienā. Tur parasti labi iejūtas gaiļbiksītes, vidējā ceļteka, ziepenītes, kodīgais laimiņš, māršili u.c. Tā tu izveidosi neparastāku un oriģinālāku dārzu ar pievienoto vērtību, turklāt, to veidodams, atklāsi daudz jauna un interesanta.

Piedalies zālāju atjaunošanas un kopšanas talkās! Talkas visā Latvijā organizē Dabas aizsardzības pārvalde (seko informācijai www.darudabai.lv, www.daba.gov.lv vai sociālajos tīklos) un nevalstiskās organizācijas. Tā ir iespēja veicināt dabas daudzveidību, iepazīt jaunas vietas, iegūt jaunu pieredzi un domubiedrus.

Lasi vairāk par pļavu un ganību apsaimniekošanu šeit: ej.uz/zalaji. Zālāju apsaimniekošanas vadlīniju grāmatas pieejamas arī bibliotēkās.

Atbalsta maksājumi zālāju apsaimniekošanai – Lauku attīstības programmas aktivitātē “Bioloģiskās daudzveidības uzturēšana zālajos” (BDUZ). Vairāk: Lauku atbalsta dienests. (www.lad.gov.lv)

Uzzini (ej.uz/a-biotopi) vai tavā zālājā konstatēti aizsargājami biotopi.

10

AINAVAS ELEMENTU DAUDZVEIDĪBA

Saglabā pļavās un ganībās īpatnējus ainavas elementus – akmeņu krājumus, vecus kokus, lielu nokaltušu koku stubeņus vai zemē gulošus koku milzeņus, dzīvīgus kadiķus! Tie daudzveidos ainavu un kalpos kā mājvieta dažādiem dzīvniekiem, augiem, ķerpjiem un sēnēm.

No krūmiem atbrīvo lielos kokus meža un pļavas saskares joslā – iespējams, kādreiz tie auguši klajā vietā vai skrajā parkveida audzē. Saglabā koši ziedošus kokus – ābeles, vilkābeles, irbenes – tie piesaistīs apputeksnētājus kukaiņus. Atstāj pļavā atsevišķus glītus krūmu pudurus. Tie piesaistīs dziedātājputnus un vairo pļavas sugu un ainavisko daudzveidību.

Pļavā jāsaglabā dzīvīgi kadiķi, veci lapu koki, kuplas egles. Ne katrā vietā būs tāda ainavas daudzveidība, bet tur, kur ir, šī bagātība jākopj un jāuztur kārtībā. Ja tādu tavā pļavā nav, tieši tu vari sākt veidot ainavu, ko mantos nākamās paaudzes.

Buklets tapis ar Latvijas vides aizsardzības fonda finansiālu atbalstu projekta “Uz zināšanām balstīta biotopu apsaimniekošana” ietvaros

Teksts: Agnese Priede. Fotografijas: Agnese Priede.
Redaktore: Iveta Pāvula. Noformējums: Inta Tidenberga.
Bērnu Vides skola, 2018